

Charakter prawny roszczenia wierzyciela rzeczowego

Prof. Jerzy Pisuliński

Przepisy prawne

Przepisy wyznaczające treść uprawnienia wierzyciela, na którego rzecz zostało ustanowione zabezpieczenie rzeczowe (prawo zastawnicze):

- art. 306 § 1 k.c. (zastaw, w tym zastaw finansowy jako szczególnego rodzaju zastaw na prawach)
- art. 46 § 1 ordynacji podatkowej (zastaw skarbowy) – nie ma mowy o zaspokojeniu zabezpieczonej należności!
- art. 90 § 1 k.m. (w odniesieniu do przywileju morskiego jako ustawowego zastawu) - nie ma mowy o zaspokojeniu zabezpieczonej należności!
- art. 20 ustawy o zastawie rejestrowym i rejestrze zastawów (zastaw rejestrowy) - mowa jest tylko o pierwszeństwie zaspokojenia!
- art. 65 ust. 1 u.k.w.h. (hipoteka; także hipoteka morska ze względu na odesłanie w art. 76 § 1 k.m., ale art. 83 § 1 k.m. – pierwszeństwo zaspokojenia).

Jak się wydaje, różnice w sformułowaniu przepisów nie są zamierzone, a wynikają z braku precyzji ustawodawcy. Można zatem przyjąć założenie, że treść uprawnienia wierzyciela, któremu przysługuje prawo zastawnicze, jest podobna w przypadku wszystkich praw zastawniczych. W przypadku przewłaszczenia na zabezpieczenie brak przepisów określających uprawnienie wierzyciela zabezpieczonej wierzytelności (jako właściciel rzeczy przewłaszczonej może nią rozporządzać).

Tryb zaspokojenia wierzyciela

Hipoteka – wyłącznie tryb egzekucji sądowej, a wyjątkowo - administracyjnej (art. 75 u.k.w.h.)

Hipoteka morska – zaspokojenie w drodze postępowania egzekucyjnego (art. 83 § 2 k.m.), ale umowa może przewidywać zaspokojenie pozaegzekucyjne przez sprzedaż statku przez wierzyciela (art. 84- art. 87 k.m.)

Zastaw zwykły na rzeczy ruchomej – w zasadzie wyłącznie tryb egzekucji sądowej (art. 312 k.c.), ale w razie przekazania egzekucji do prowadzenia administracyjnemu organowi egzekucyjnemu możliwe jest także zaspokojenie w ramach egzekucji administracyjnej; zaspokojenie w trybie pozaegzekucyjnym w przypadku zastawu antychretycznego (art. 319 k.c.)

Zastaw na prawach – tryb egzekucji sądowej, możliwe zaspokojenie w trybie pozaegzekucyjnym (art. 335 k.c.). Przywilej morski – zaspokojenie w sądowym postępowaniu egzekucyjnym (art. 92 § 2 k.m.)

Zastaw rejestrowy – tryb egzekucji sądowej, o ile strony nie przewidziały w umowie zastawniczej zaspokojenia w jeden ze sposobów określonych w ustawie (art. 21 u.z.r.) – pierwszeństwo zaspokojenia egzekucyjnego w razie zajęcia przedmiotu zastawu przez organ egzekucyjny (art. 21a u.z.r.); możliwe także zaspokojenie w ramach egzekucji administracyjnej (pośrednio wynika to także z art. 21a u.z.r.)

Zastaw skarbowy – tryb egzekucji administracyjnej, chyba że z przedmiotu zastawu skarbowego prowadzona jest egzekucja sądowa (art. 46 § 4 o.p.)

Zastaw finansowy – tryb egzekucji sądowej, ale w praktyce tylko w razie zajęcia przedmiotu zastawu, gdyż strony mogą przewidzieć zaspokojenie w trybie pozaegzekucyjnym (przejęcie na własność, sprzedaż przedmiotu zastawu, odkupienie jednostek uczestnictwa w funduszu inwestycyjnym, potrącenie lub kompensata – art. 10 ustawy o niektórych zabezpieczeniach finansowych).

Zaspokojenie w upadłości

Zasadą jest zaspokojenie z przedmiotu zabezpieczenia z uwzględnieniem pierwszeństwa materialnoprawnego przysługującego zastawowi lub hipotece (art. 336 i nast.; art. 345 i art. 346 u.p.n.).

Możliwość zaspokojenia poza postępowaniem związanym z likwidacją masy upadłości – zastaw rejestrowy (art. 327 i 328 i art. 333 ust. 1 u.p.n. z zastrzeżeniem art. 330 u.p.n.) i zastaw finansowy (art. 333 ust. 2 u.p.n.).

Szczególna regulacja dotyczy zaspokojenia wierzytelności zabezpieczonych zabezpieczeniami rzeczowymi (zastawem) wynikającymi z uczestnictwa właściciela przedmiotu zastawu (dłużnika) w systemie płatności lub systemie rozrachunku papierów wartościowych (art. 67 u.p.n.).

Koncepcje dotyczące charakteru prawnego uprawnienia wierzyciela

- 1) Właściciel przedmiotu zastawu lub hipoteki ma obowiązek znoszenia egzekucji (tzw. *paci*) prowadzonej w celu zaspokojenia zabezpieczonej wierzytelności. Jednakże ze względu na konieczność uzyskania tytułu wykonawczego w celu wszczęcia egzekucji lub uczestnictwa w podziale sumy uzyskanej z egzekucji (art. 1036 § 2 k.p.c. dot. hipoteki; w przypadku zastawu skarbowego i rejestrowego wystarczy wykazanie istnienia zastawu dokumentem urzędowym - art. 1030 i art. 1034 k.p.c., zaś w przypadku zastawu umownego – także dokumentem prywatnym z poświadczonym urzędowo podpisem) wierzyciel może pozwać właściciela przedmiotu zastawu lub hipoteki o zapłatę, z ograniczeniem odpowiedzialności do wartości przedmiotu zabezpieczenia (art. 319 i art. 792 k.p.c.). Pogląd ten jest reprezentowany przez część nauki prawa, sporadycznie w orzecznictwie (wyrok SA w Katowicach z 14.02.2018r., I ACa 280/17).
- 2) Właściciel przedmiotu zastawu lub hipoteki jest obowiązany do zapłaty (koncepcja tzw. obligacji realnej), z tym że jego odpowiedzialność jest ograniczona do wartości przedmiotu zastawu lub hipoteki, jeżeli nie jest dłużnikiem osobistym. Jest to pogląd dominujący w orzecznictwie (przykładowo SN w wyrokach: z 16.7.2003 r., V CK 19/02; z 25.8.2004 r., IV CK 606/03; z 24.4.2014 r., III CSK 178/13; oraz sądów apelacyjnych, np. wyrok SA w Katowicach z 27.1.2015 r., I ACa 885/14) i reprezentowany przez część nauki prawa.

Argumenty za koncepcją znoszenia egzekucji (zaspokojenia pozaegzekucyjnego)

- Brak przepisu, który zobowiązywałby właściciela przedmiotu zastawu lub hipoteki do zapłaty zabezpieczonej wierzytelności – przepisy określające treść praw zastawniczych nie formułują obowiązku zapłaty, lecz przewidują możliwość zaspokojenia wierzyciela z obciążonego zastawem lub hipoteką przedmiotu; możliwość zapłaty przez właściciela, niebędącego dłużnikiem osobistym, zabezpieczonej wierzytelności pieniężnej wynika już z przepisów ogólnych prawa zobowiązań (art. 356 § 2 k.c.) a właściciel może tego dokonać w celu uniknięcia egzekucji i utraty przedmiotu zabezpieczenia (w przypadku egzekucji z nieruchomości zob. art. 923 k.p.c.) oraz w celu wstąpienia w prawa zaspokojonego wierzyciela (art. 518 § 1 pkt 1 k.c.).

- Właściciela przedmiotu zabezpieczenia nie wiąże z wierzycielem stosunek obligacyjny, a jedynie stosunek prawnorzeczowy. Ograniczone prawa rzeczowe, do których należą zastaw i hipoteka, nie zobowiązują do żadnych pozytywnych działań (czynienia) właściciela obciążonej rzeczy (prawa), lecz ograniczają jedynie wykonywanie przez niego prawa własności (innego prawa majątkowego), gdyż nie może się on przeciwstawić działaniom uprawnionego zgodnych z treścią prawa rzeczowego. Nawiązanie do rzymskiej zasady „*pignus in faciendo consistuere non potest*”

Argumenty za koncepcją obligacji realnej

- Właściciel przedmiotu zastawu lub hipoteki może podnosić zarzuty przysługujące dłużnikowi osobistemu, w tym zarzut potrącenia (co do tego ostatniego zarzutu odmienny pogląd został wyrażony przez SN w wyroku 23 maja 2013 r., IV CSK 655/12, w odniesieniu do hipoteki – art. 73 u.k.w.h.; przyjęcie, że właścicielowi nie przysługuje zarzut potrącenia wierzytelności przysługującej dłużnikowi osobistemu nie rozstrzyga, czy w ramach zarzutów osobistych może podnieść zarzut potrącenia własnej wierzytelności z wierzytelnością zabezpieczoną zastawem lub hipoteką)
- Zaspokojeniu z przedmiotu zastawu lub hipoteki podlega nie tylko należność główna, lecz także roszczenia o świadczenia uboczne (art. 314 k.c., art. 6a u.z.r., art. 69 u.k.w.h.)
- W razie braku dobrowolnego zaspokojenia wierzytelności zabezpieczonej wierzyciel musi uzyskać tytuł egzekucyjny w celu przymusowego zrealizowania swojego prawa do zaspokojenia z przedmiotu zastawu lub hipoteki. Jeżeli wyrok wydany przeciwko właścicielowi przedmiotu zastawu lub hipoteki, niebędącemu dłużnikiem osobistym, nakazywałby znoszenie egzekucji, taki wyrok nie podlegałby jednak realizacji zgodnie z przepisami o egzekucji świadczeń pieniężnych, lecz o egzekucji świadczeń niepieniężnych, a więc wierzyciel nie mógłby się przymusowo zaspokoić z przedmiotu zabezpieczenia przez jego egzekucyjną sprzedaż.
- Wypowiedzenie wierzytelności zabezpieczonej hipoteką w stosunku do właściciela nieruchomości obciążonej (art. 78 ust. 1 u.k.w.h.)

Konsekwencja przyjęcia koncepcji obligacji realnej

- 1) Właściciel nieruchomości obciążonej hipoteką może popaść w opóźnienie w spełnieniu świadczenia pieniężnego – tak SN w uchw. z 18.1.2019 r., III CZP 66/18
- 2) Nadanie klauzuli wykonalności przeciwko nabywcy nieruchomości obciążonej hipoteką (art. 788 § 1 k.p.c.):
  - gdy tytuł egzekucyjny został wydany przeciwko właścicielowi obciążonej hipoteką nieruchomości, niebędącemu dłużnikiem osobistym;
  - gdy tytuł egzekucyjny został wydany przeciwko właścicielowi obciążonej hipoteką nieruchomości, będącemu dłużnikiem osobistym – post. SN z 10.7.2015 r., IV CZ 53/15, uchw. SN z 8.12.2016 r. III CZP 81/16;
- 3) Zgłoszenie wniosku o ogłoszenie upadłości właściciela rzeczy obciążonej zastawem lub hipoteką - tak SN w uchw. z 6.6.2014 r., III CZP 23/14 na gruncie art. 20 ust. 1 u.p.n. (w brzmieniu sprzed 1.1.2016 r.)
- 4) Możliwość dochodzenia zapłaty w postępowaniu cywilnym przeciwko właścicielowi nieruchomości obciążonej hipoteką, która zabezpiecza należność podatkową (publicznoprawną) – tak SN w wyroku z 12.12.2013 r., V CSK 51/13

Kontrowersje dotyczące treści obligacji realnej

Przyjęcie koncepcji obligacji realnej wywołuje wiele wątpliwości. Należy przyjąć, że treść prawa zastawniczego (hipoteki, zastawu) powinna być identyczna niezależnie od tego, czy właścicielem przedmiotu obciążonego jest dłużnik osobisty czy osoba niebędąca dłużnikiem osobistym. Kontrowersje zostaną przedstawione na przykładzie nieruchomości obciążonej hipoteką.

1) Jaka jest treść obligacji realnej:

- gdy suma hipoteczna jest w innej walucie niż zabezpieczona wierzytelność (art. 68 ust. 3 u.k.w.h.)?
- gdy hipoteka zabezpiecza wiele wierzytelności w różnych walutach (art. 68¹ ust. 3 u.k.w.h.)?
- gdy hipoteka została ustanowiona na rzecz administratora hipoteki, który nie jest wierzycielem „osobistym” (art. 68² ust. 1 zd. 2 u.k.w.h.)?
- gdy właściciel obciążonej nieruchomości nie wyraził zgody na zmiany zabezpieczonej wierzytelności w drodze czynności prawnej zwiększające zakres zaspokojenia z nieruchomości obciążonej, wobec czego zmiany te nie są skuteczne wobec właściciela nieruchomości obciążonej (art. 68⁴ u.k.w.h.)?

2) Jaka jest treść obligacji realnej, gdy zmienia się treść hipoteki, a zmiana nie dotyczy zabezpieczonej wierzytelności (np. następuje obniżenie lub podwyższenie sumy hipotecznej)?

Kontrowersje dotyczące treści obligacji realnej

3) czy dochodząc zapłaty od właściciela nieruchomości obciążonej, będącego dłużnikiem osobistym, wierzyciel hipoteczny powinien (może) żądać zapłaty wierzytelności zabezpieczonej i zapłaty „z hipoteki” (czy sąd może zasądzić obydwa roszczenia)? Czy sąd oddala powództwo w części dotyczącej zasądzenia zabezpieczonej wierzytelności w razie podniesienia zarzutu jej przedawnienia (art. 77 u.k.w.h.)? Czy w razie podniesienia zarzutu przedawnienia wierzytelności hipotecznej sąd może zasądzić zapłatę „z hipoteki”, gdy wierzyciel żądał jedynie zapłaty od dłużnika, nie powołując się na przysługujące mu zabezpieczenie hipoteczne (czy byłoby to wyjście poza żądanie pozwu)?

4) W jakiej wysokości sąd winien zasądzić odsetki za opóźnienie od właściciela nieruchomości niebędącego dłużnikiem osobistym, gdy wysokość odsetek za opóźnienie w zapłacie wierzytelności hipotecznej została ustalona w innej wysokości niż wysokość odsetek ustawowych (niższej lub wyższej)? Czy - gdyby suma hipoteczna była wyrażona w innej walucie niż wierzytelność zabezpieczona – sąd winien zasądzić odsetki w wysokości właściwej dla waluty hipoteki czy wierzytelności zabezpieczonej (np. gdyby hipoteka podlegała innemu prawu właściwemu niż wierzytelność zabezpieczona i wysokość odsetek ustawowych byłaby różna)?

5) Czy gdyby po zasądzeniu zapłaty od właściciela nieruchomości obciążonej, niebędącego dłużnikiem osobistym, doszło do zmiany wysokości zabezpieczonej wierzytelności lub zmiany zasad i/lub terminu jej spłaty albo do jej odnowienia, właściciel nieruchomości mógłby w drodze powództwa opozycyjnego żądać pozbawienia wykonalności tytułu egzekucyjnego w odpowiedniej części?

Treść hipoteki w razie wygaśnięcia zabezpieczonej wierzytelności

W orzecznictwie przyjmuje się, że hipoteka może istnieć, mimo wygaśnięcia zabezpieczonej wierzytelności, jako wyjątek od zasady wyrażonej w art. 94 u.k.w.h. (choćby nie mogła już powstać nowa wierzytelność podlegająca zabezpieczeniu tą hipoteką) – tak np. post. SN z 10.5.2012 r., IV CSK 369/11, oraz wyrok SN z 17.12.2015 r., V CSK 228/15 (obydwa orzeczenia dotyczyły wypadku wykreślenia dłużnika będącego osobą prawną z rejestru przedsiębiorców w KRS) .

W post. z 10.5.2012 r. SN stwierdził: „Utrata bytu prawnego osoby prawnej nie niweczy ani nie modyfikuje dotychczasowej treści stosunku zobowiązaniowego, lecz prowadzi do swego rodzaju konserwacji dotychczasowej jego treści i niemożności skutecznego dochodzenia roszczeń przeciwko nieistniejącemu dłużnikowi oraz niemożności wykonywania uprawnień prawnokształtujących wynikających z wierzytelności. Przy takim założeniu hipoteka jako prawo rzeczowe o charakterze akcesoryjnym nie staje się prawem samodzielny i oderwanym od treści wierzytelności, którą dotychczas zabezpieczała. Wygaśnięcie wierzytelności dotyczyć będzie jedynie tych z nich, których charakter wymaga istnienia dłużnika osobistego.”

Z poglądem tym trudno się zgodzić (nie może istnieć dług bez podmiotu zob. krytyczne uwagi w glosie do tego orzeczenia), natomiast można podzielić stanowisko, że wierzyciel hipoteczny nie traci w takiej sytuacji możliwości zaspokojenia się z przedmiotu hipoteki (wyjątek od zasady akcesoryjności). Wynika to z celu hipoteki jako zabezpieczenia wierzytelności na wypadek niemożności uzyskania zapłaty od dłużnika osobistego. Można by wywodzić ten wniosek z analogicznego stosowania art. 167 ust. 1 pr. restruk. w zw. z art. 266f u.p.n. Nie powinno decydować o wygaśnięciu hipoteki to, czy wierzycielowi udało się zaspokoić z przedmiotu hipoteki przed zakończeniem upadłości/likwidacji dłużnika osobistego, czy nie udało mu uzyskać zaspokojenia (a wówczas wygasłaby hipoteka).

Możliwość zaspokojenia się wierzyciela hipotecznego mimo wygaśnięcia hipoteki

W celu uczestniczenia w podziale sumy uzyskanej z egzekucji z przedmiotu hipoteki wierzyciel hipoteczny musi dysponować tytułem wykonawczym przeciwko dłużnikowi egzekwowanemu (właścicielowi przedmiotu hipoteki), w przeciwnym bowiem razie suma przyznana wierzycielowi hipotecznemu w planie podziału pozostawiona zostanie na rachunku depozytowym Ministra Finansów (art. 1036 § 2 k.p.c.).

W celu podjęcia sumy złożonej na rachunku depozytowym (były) wierzyciel hipoteczny musi uzyskać tytuł wykonawczy przeciwko (byłemu) właścicielowi przedmiotu hipoteki (na skutek egzekucyjnej sprzedaży właściciel utracił własność przedmiotu hipoteki, a hipoteka wygasła – art. 1000 § 1 w zw. z art. 1003 k.p.c.). Utrzymuje się jednak odpowiedzialność (byłego) właściciela przedmiotu hipoteki, a uprawnienie wierzyciela polega na zaspokojeniu się z sumy uzyskanej z egzekucji (w granicach zabezpieczenia wygasłej hipoteki) do kwoty nieprzekraczającej kwotę przyznaną wierzycielowi w planie podziału. Wierzyciel może wytoczyć powództwo o zapłatę przeciwko (byłemu) właścicielowi przedmiotu hipoteki, zaś sąd uwzględniając powództwo powinien w wyroku ograniczyć odpowiedzialność pozwanego do sumy złożonej na rachunku depozytowym (art. 319 k.p.c.).